

הנאה ממעשה איסור בשבת של זקן דמנטי

זקנים הסובלים מדמנציה מתקדמת, עלולים להגיע למצב שבו הם אינם מודעים האם היום שבת או יום חול, או לשכוח אם פעולה כלשהי מותרת או אסורה, כך שמבלי משים הם עלולים לבצע פעולות האסורות בשבת. לפעמים, פעולות אלו עשויות להועיל לשאר בני הבית, לדוגמא:

- א. ביום קר, הזקן הדליק את החימום בבית.
- ב. הוא ראה שהמיחם אינו פועל, והרתיח קומקום מים לקפה.

האם מותר לבני הבית ליהנות ממעשיו של הזקן?

זו שאלה מורכבת שתלויה ביסודות ההלכה של "מעשה שבת", כלומר האיסור שהטילו חכמים על הנאה מפעולת איסור שנעשתה בשבת. ביסוד ההלכה מצינו מחלוקת תנאים בכמה מקומות בש"ס (ביניהן, חולין טו, א). דעת רבי מאיר, שלא גזרו חכמים אלא במי שעשה במזיד, שאסור ליהנות ממעשיו עד מוצאי השבת, אבל העושה בשוגג לא גזרו עליו כלל. לעומתו סובר רבי יהודה, שעד מוצאי שבת אסור ליהנות ממעשיו בין לו ובין לאחרים אפילו עשה בשוגג, ואם עשה במזיד לאחרים מותר במוצאי השבת אבל עבורו אסור לעולם ליהנות ממעשה השבת. ודעת רבי יוחנן הסנדלר שבמזיד חל איסור עולמית לכולם, ורק בשוגג לאחרים מותר במוצ"ש (ולו אסור לעולם).

השולחן ערוך בתחילת סימן שיח פסק כדעת רבי יהודה, וכפי שפסקו הרי"ף והרמב"ם, וז"ל השו"ע:

"המבשל בשבת, (או שעשה אחת משאר מלאכות), (טור), במזיד, אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד, ובשוגג, אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם לו מיד, (ואם אמר לאינו יהודי לעשות לו מלאכה בשבת, ע"ל סימן ש"ז סעיף כ')".

לעומת זאת הגר"א שם פסק כדעת רבי מאיר וכשיטת התוספות.

המשמעות היא לקולא – האם בשוגג יהיה מותר ליהנות ממעשיו מיד או להמתין למוצאי השבת, וכן במזיד, האם לעושה עצמו יהיה אסור לעולם.

ובענין זה יש מחלוקת גדולה בין מרנן המשנה ברורה והחזון איש. בעוד החזו"א (או"ח לט) כתב שאין מקום להקל נגד השולחן ערוך, הרי שהמשנה ברורה (ס"ק ז') כתב:

"הנה בגמרא פליגי בענין שוגג ומזיד ר"מ ור' יהודה ודעת השו"ע הוא דעת ר' יהודה שכן הסכימו הרי"ף והרמב"ם והגאונים והגר"א הסכים בבאורו לשיטת התוספות וסייעתם דפסקו כר' מאיר דבמזיד אסור בין לו בין לאחרים עד מו"ש ובשוגג מותר גם לו מיד. ובמקום הצורך יש לסמוך על זה בבשול בשוגג".

מסיום דבריו מבואר, שדעתו שיש לסמוך על הגר"א במקום הצורך – אך רק כלפי הנדון בשוגג, ולא בנדון המזיד. כך מדייק הגרש"ז אויערבאך (שש"כ פרק סו הערה קסט) מדברי המשנה ברורה, וגם רבינו הגר"א וייס שליט"א נקט כן בדעתו.

אם כך לכאורה, אצל שוטה, שכל מעשיו הם בגדר שוגג, ועשה מלאכה, אסור לאחרים ליהנות ממנה עד מוצאי שבת מיד, אבל במקום הצורך, יהיה מותר ליהנות מיד ממלאכתו לפי דעת המשנה ברורה המיקל כהגר"א במקום הצורך במה שנעשה בשוגג.

אמנם אין זה פשוט כל כך.

קיימא לן, שיש חילוק בענין מעשה שבת בין מה שנעשה על ידי ישראל, למה שנעשה על ידי נכרי, שכשאומר לנכרי לעשות בשבת, נפסק בסימן שז, כ שצריך להמתין עד מוצאי שבת בכדי שיעשו, ואין בזה חילוק בנכרי בין שוגג למזיד, אלא בשבת עצמה אסור ליהנות מהמלאכה אפילו אם אמר לגוי בשוגג, ובכדי שיעשו מותר אפילו במזיד.

ולעומת זאת, מה שמבואר בשו"ע בסימן שיח להתיר במעשה ישראל במוצ"ש מיד, הוא אפילו אם הדבר נעשה על ידי הישראל עבור ישראל אחר, שגם כן מותר לאותו ישראל שנעשה עבורו ליהנות ממלאכת האיסור של חבירו במוצאי שבת מיד, ואינו צריך להמתין בכדי שיעשו.

הנושאי כלים בשו"ע ביארו ענין זה וכפי שמסכם המשנ"ב בס"ק ה':

"מותר למוצ"ש מיד. ואפילו למי שנתבשל בשבילו, דלא בעינן להמתין בכדי שיעשו אלא במלאכה הנעשית ע"י א"י בשביל ישראל משום דקל בעיניו איסור דאמירה לעו"ג ויבוא לעשות כן פעם אחרת כדי שיהיה מוכן לו במו"ש מיד, אבל דבר שנעשה ע"י ישראל בידים ודאי ליכא למיחש דע"ז שנתיר למו"ש מיד יבא פעם אחרת לומר לישראל לבשל לו בשבת בשביל זה, ועוד שהישראל לא ישמע לו דאין אדם חוטא ולא לוי".

אם כן: בישראל, בשוגג אסור לעושה ולאחרים עד מוצ"ש מיד, אפילו אם נעשה בשבילם, והמשנ"ב מקל במקום הצורך מיד בשבת; במזיד לעושה אסור עולמית ולישראל מותר במוצ"ש מיד; ובנכרי – בין בשוגג ובין במזיד מותר רק במוצ"ש בכדי שיעשו.

הטעמים שכתבו הפוסקים לחלק בין ישראל העושה לבין נכרי העושה מעוררים את השאלה מה יהיה הדין במעשה של שוטה. האם נאמר, שדינו חמור יותר מישראל, ויש לדון אותו כמעשה שנעשה ע"י נכרי, או לאו.

בכך הסתפק הפרי מגדים בסימן שכה, ועיקר טענתו שם, שמה שכתבו הפוסקים שהטעם הוא שאם יבקש ממנו פעם אחרת לעשות לא ישמע לו, זה אינו שייך בשוטה שאינו מודע לאיסור, ואם יבקשו ממנו פעם אחרת, יעשה כדבריהם, ולא שייך בו הטעם של "אין אדם חוטא ולא לו". לפי הטעם שכתבו בפוסקים שלא ישמע לו, השוטה לכאורה ישמע לו. וכך לכאורה מכריע המשנ"ב בביאור הלכה סימן שכה, על סעיף י"י.

אם כן, כששוטה עושה עבור אחרים, כגון שבא להדליק את החימום בשבת, ואומר לפני כן, "המיחם לא עובד, איך תשתו קפה? אדליק לכם את הקומקום", ותיכף מדליק, יהיה אסור ליהנות מזה עד מוצאי שבת בכדי שיעשו, שהרי אם דינו כנכרי, אין חילוק בין מעשה בשוגג או במזיד, וגם לדעת המשנה ברורה שהיקל במה שנעשה על ידי ישראל בשוגג במקום הצורך ליהנות מיד בשבת ממעשיו, זה לא יהיה שייך בשוטה אם אכן דינו יהיה כנכרי.

[וכל זאת אם עשו לצורך האחרים, ואז אסור אפילו למי שלא נעשה אישית בשבילו, אבל אם עשו לעצמם, מותר לאחרים ליהנות ממה שעשו אפילו בשבת עצמה].

ומה שמותר למוצאי שבת בכדי שיעשו, זה רק אם לא ציוו על השוטה לעשות זאת אלא מעצמו עשה עבורם, אבל אם ציוו אותו לעשות הדבר אסור עליהם עולמית ודינם כדן מי שעשה בעצמו במזיד שאסור לו עולמית.

אמנם, הרי יש לנו טעם נוסף בפוסקים בחילוק בין ישראל לנכרי, והוא שהישראל אינו חשוד לצוות על ישראל אחר לעשות עבירה, משום "לפני עור לא תתן מכשול", מה שאין כן איסור אמירה לנכרי קל בעיניו.

ולאור טעם זה המבואר בט"ז, פלפלו האחרונים במה שהסתפק הפמ"ג (שם) בדין מומר לחילול שבת, שאם הטעם משום שאין לחשוש שיצווה הישראל על ישראל חבירו שהרי לא ישמע לו ואין אדם חוטא ולא לו, זה לא שייך כשמדובר על ישראל מומר שלא אכפת לו לשמוע לו בפעם אחרת. אבל אם הטעם מצד שהישראל לא ירצה לעבור בפעם אחרת על לפני עור לא תתן מכשול בהכשלת העושה מלאכה, טעם זה שייך גם בישראל מומר שאף הוא מצווה על כל התורה כולה ככל ישראל, וגם אותו לא ירצה חבירו להכשיל.

ויש לעיין לפי חילוק זה, בדינו של השוטה, שכאמור מצד הטעם שלא ישמע לו נטה הפרי מגדים לסבור שאכן ישמע לו ולכך דינו יהיה כנכרי, כיצד יש לדון מצד הטעם של לפני עוור, האם יש להניח שהישראל מתייחס אל השוטה כאל כל ישראל אחר ולא ירצה להכשילו בעבירה, או שיש לנו להניח שהוא סבור ששוטה זה אינו שייך כלל במצוות ואפשר לצוות עליו לחלל את השבת ללא חשש, וצ"ע.

אך כל זאת כשהשוטה עושה את המלאכה עבור אחרים, כפי המקרה שהבאנו לעיל; אך כשהוא עושה את המלאכה עבור עצמו גרידא, בזה הדין שונה, ולא אסרו חכמים על אחרים ליהנות ממלאכתו אפילו בשבת עצמה.

כך כתב במגן אברהם בסימן שכה, כב לגבי קטנים, והוא הדין לשוטה, כמבואר במג"א ובביאור הלכה שם.

בראשונים, מקור הדין הוא בתוספות בשבת קכב, א, שכתבו לגבי המעשה ביבמות קיד, א, ברבי יצחק שאבדו לו המפתחות ברשות הרבים, ויעצו לו לתת לקטנים לשחק באותו המקום ואם ימצאו את המפתחות הם יחזירו אותן, וכתבו התוספות שזאת משום שלא אמרו להם להחזיר את המפתחות אלא הם עשו זאת על דעת עצמם ולהנאתם.

ולסיכום: אם עשה לעצמו, מותר לאחרים מיד. אם עשה עבור אחרים – אסור.

אך בכל מקרה יש לדעת שאסור להורות לזקן שדינו כשוטה לעשות מלאכה האסורה בשבת.